

УДК 82-7:821.512.154

Баймырзаев Б.А., Мусуралиева Э.Т.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

М.Ломоносов атындагы менчик орто мектеп

**ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ, РАССМАТРИВАЕМЫЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ПИСАТЕЛЯ Т. ШАЙДУЛЛАЕВОЙ**

Баймырзаев Б. А., Мусуралиева Э. Т.

Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына

частная средняя школа им. М. Ломоносова

**ЖАЗУУЧУ Т.ШАЙДУЛЛАЕВАНЫН ПРОЗАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРЫНДА
КӨТӨРҮЛГӨН НЕГИЗГИ ПРОБЛЕМАЛАР**

Baimurzaev B. A., Musuralieva E. T.

Kyrgyz National University named after Zh.Balasagyn

private secondary school named after M. Lomonosov

**THE MAIN PROBLEMS RAISED IN THE PROSE WORKS OF THE WRITER
T. SHAIDULLAYEVA**

Аннотация: КР эл жазуучусу, белгилүү журналист жана социолог-окумуштуу Т.Шайдуллаеванын чыгармачылыгы азыркы кыргыз окурмандарына жакшы тааныш десек болот. Ал улуттук адабиятка XX кылымдын 80-жылдарынын II жарымынан келди. Айыл турмушун бала күнүнөн бери жакшы билип, андагы жашаган карапайым адамдардын ички жан дүйнөсү, жашоо турмушу анын чыгармаларынын ички өзөгүн түзүп келет. Өзгөчө, соңку эгемендик жылдардан берки орун алган турмуш көйгөйү, айыл адамдарынын моралдык-нравалык жактан болгон өзгөрүүлөрү жана байыркы кылымдардан бери кыргыз канына сиңген салттуу түшүнүктөрү анын чыгармаларынын башкы темаларынан болуп эсептелет. Макала ошол көйгөйлүү маселелерди камтыган жазуучунун айрым аңгемелери жөнүндө болот.

Түйүндүү сөздөр: балакана, кадакчы, гилемчи, шалы, өрмөк, айбанча, орунча аял.

Аннотация: Творчество народного писателя КР, известного журналиста и ученого-социолога Т.Шайдуллаевой хорошо знакомо современным кыргызским читателям. В национальную литературу она пришла со второй половины 80-х годов XX века. С детства она хорошо знала сельскую жизнь, и внутренний мир простых людей, живущих в селе. Главными темами ее

произведений являются проблемы жизни, имевшие место с последних лет независимости, изменения в морально-нравственном облике сельчан и традиционные представления, заложенные в кыргызскую кровь с древних веков. Статья будет посвящена некоторым рассказам писателя, затрагивающим эти проблемные вопросы.

Ключевые слова: ремесленница, утроба, растение из риса, ткацкий станок, текстиль, животное, "Орунча" мачеха.

Abstract: The work of the people's writer of the Kyrgyz Republic, famous journalist and sociologist T.Shaidullayeva is well known to modern Kyrgyz readers. She came to the national literature from the second half of the 80s of the twentieth century. Since childhood, she knew rural life well, and the inner world of ordinary people living in the village, so the work is mainly written about them. In particular, the main themes of his works are the problems of life that have taken place since the last years of independence, changes in the moral and moral image of the villagers and traditional ideas embedded in the Kyrgyz blood since ancient times. The article will focus on some of the writer's stories that address these problematic issues.

Key words: balacana, claw hammer, cowler, shawls, cobweb, beast, local woman.

Киришүү. Кыргыз адабияты соңку отуз жылдын ичинде түрдүү маселелерге кайрылды. Албетте, мунун баары учурдагы турмуш көйгөйүнүн көрүнүшү. Кыргыздын көркөм өнөр адамдары өздөрү көзү менен көрүп, күбө болуп жаткан окуялардан алып чыгарма жазуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушту десек болот. Мурдагы коммунисттик көз караш

өкүм сүрүп турган мезгилде мындай чыгармачылык эркиндик сөз жүзүндө эле болбосо, реалдуу турмушта авторлор буга мынчалык деңгээлде жакындай алышкан эмес. Турмуш чындыгы кайсы доор, кайсы заман болбосун өзүнүн үстөмдүгүн орнотуп, бардык адамдарга өзгөчө таасир берип келгени менен жогору бааланган. Турмуш чындыгынан четтеген чыгарма эч кимди өзүнө тартып, аны таасирленге алган эмес. Ошондон улам жаратылган көркөм чыгармалар атайын чен-өлчөмдөр, салыштырма сандык бирдиктер менен өлчөнүп келген. Эң башкысы, кандай чыгарма же искусствонун түрү болбосун ал биринчи кезекте карапайым эл тарабынан бааланып, эл тарабынан сындан өткөн. Ал эми соңку эгемендүүлүк келгени бизде дагы көп эле жакшы чыгармалар жаралып, алар көпчүлүк тарабынан сындан өттү десек болот. Айталы, 1990-жылдардан башталган базар мамилелери биздин элди адабий көркөм табиттен ажыратып, баары эле кара курсактын азабы менен алпурушуп, баары эле сатуучу болуп чыга келди. Сатылбай калган эч нерсе калбады. Социализмден калган эл байлыгы аз сандагы адамдар тарабынан таланып-тонолуп, ит бекер баада сатылды. Ошону менен биздин адамдар өз абийирин кошо сатышты. Ошол 90-жылдардан кийинки адабияттагы эң башкы көйгөй - *адам ыйманы* болду десек болот. Мунун дагы бир ачык далили - ошол убактагы жер-жерлерде ачылып жаткан карылар үйү, андагы ак чач аксакалдар, балпайган байбичелер кимди болсо да өзүнө тартып, алардын андагы олтурушу кимди болсо да ойлонтпой койбойт эле. Кыргыз калемгерлери мына ушул өкүнүчтүү көрүнүшкө көп көңүл түйшөлттү десек болот. Андай калемгерлердин арасында белгилүү жазуучу-социолог Т.Шайдуллаева да бар болчу.

Маселенин жалпы мазмуну. Базар экономикасы келгени кыргыз баласы жан багуунун жаңы жолуна түшүп, оңой жашоого, тезирээк баюуга умтулушту. Ушунун баары жогоруда сөз болгондой, кимдин ким экенин сынап, адамдын адамдыгын ашкерелеп көрсөттү десек болот. Мындан тышкары бул жылдардан кыргыз адабияты үчүн өзгөчө жаңылык катары кабылданган жаңы темалар жаралып, алар окурмандар арасында кызуу талкууларды пайда кылып жатты. Айталы, жазуучулар: К.Акматов, Ч.Абыкеев, М.Макенбаев, А.Рыскулов, К.Иманалиев, К.Сактанов, А.Жакыпбеков, К.Жусубалиев ж.б. калеминен жаралган соңку чыгармалары ошондой маанай жаратты десек болот. Бул жазуучулардын жазган чыгармалары ошол убакта кыргыз турмушу, дүйнө тааным түшүнүгү, улуттук менталитети жагынан бизге жаңы болуп көрүндү. Мунун баары ошондогу 80-жылдардын экинчи жарымынан башталган кайра куруу саясатынын биздин элге тийгизген пайдасы болду. Анткени ошол башталган саясий желаргынын таасири бизге улуттук ар-намысыбыздын жаңы деңгээлге көтөрүлүшүнө, улуттук тарыхыбыздын актай калган жерлерин өз орду менен калыбына келтирүүгө, улуттук салт-санаабыз, тилибиз,

тарыхый инсандарыбыз боюнча так маалыматтарды берип, аларды өз нугунда кабылдап, баалаганыбыз туура болорун ошол жылдары айтып, айрым иш-чаралар ошол өңүттө өтүп келгени да чындык болчу. Мына ушундай маанилүү маселелер ошол 80-жылдардын адабияты үчүн да көйгөйлүү темаларга айланып, ошол багытта бир нерсе айтып же жазган адамга көпчүлүк башкача көз карашта карап, кабылдай баштаган болчу. Башкача дегенибиз, андай жаңыча ойлонуп, жаңыча суроо узаткан өнөр адамдары өзүнчө ой-пикир, өзүнчө мамилеге кабылган учурлар болгон. Ошондой маанай жаратып, жалпы окурмандардын сүймөнчүлүгүнө ээ болгон жаш жазуучулардын катарында биз бүтүн сөз кылып жаткан калемгерибиз КР эл жазуучусу *Топчугүл Шайдуллаева* да бар эле.

Чыгармаларындагы *көтөрүлгөн көйгөйлөр* жөнүндө айтсак, анда эл жазуучусу Т.Шайдуллаеванын чыгармачылыгы жогоруда айтылып өткөндөй өтө эле эрте (мектепте окуп жүргөн жылдарында) башталган. Ошол окуучулук күндөрүнөн тартып ал айыл турмушу, айыл адамдары жана алардын жан дүйнөсү, бизге көп байкала бербеген түмөн түйшүктүү жеке тагдырлары аны ар убак ойлонтуп, анын ары жагында эмне деген суроолор, кандай жаңы жагдайлар бугуп жатканын ошол жаш кезинен тартып талдай билүүгө, өзүнчө жыйынтык чыгарууга көнгөн. Анын чыгармачылыкка аралашып, адабий же журналисттик шык-жөндөмдүн акырындык менен түптөлүп, ал аз-аздан барып калыптанышына өбөлгө болгон чыгармачылык шарт, турмуштук кырдаалдар анын өмүрүндөгү урунттуу учурлар болгонун жазуучу өзү да жокко чыгарбайт [1, 7-8-бб.]. Анын бой жетип, тандаган алгачкы журналисттик кесиби менен кийинки социолог-окумуштуу деген адистиги да анын адабий ишке же жазуучулук өнөргө өбөлгө эле болбосо, эч убакта өз кедергисин тийгизбей турганын жазуучу өзүнүн маектеринде, жазган макалаларында талыкпай айтып келатат. XX кылымдын 80-жылдарындагы саясий-социалдык, маданий-экономикалык абал жөнүндө жогоруда учкай айтып өткөнүбүздүн түпкү максаты да ушул мезгил ичинде жаралган адабий көркөм фактылардын чоо-жайын аныктоо, тактоо муктаждыгынан башталганын да айтпай коюу мүмкүн эмес. Демек, ошол мезгил жөнүндө жазып, бир нерсе айткан адамдардын баарына таандык башкы белги - *заман көйгөйү, адам турмушу, анын ыйманы* болду.

Жазуучу Т.Шайдуллаеванын алгачкы гезиттик кабарлары менен тунгуч аңгемелери 1987-жылы “Кыргызстан маданияты” жумалыгына жарыяланып, ошондон бери карай анын аңгемелери кыргыз адабиятында өзүнчө өң-түс, улуттук колоритке бай маани-мазмун сыйдырып келаткандыгы менен көңүлдү өзүнө бурат. Айрыкча, алыскы айыл жергесинде жашап, өмүр кечирген биздин замандаштарыбыздын адабий бейнесин жаратып, ошондон зор руханий эргүү табалган анын прозалык чыгармалары атайын сөз кылууга татыйт. Анын

ошондой деңгээлде жазылган чыгармалары жөнүндө катардагы окурмандан тартып, адабияттын белдүү адиси болгон биздин академик агайларыбызга чейин өз ойлорун айтышып, бийик бааларын беришүүдө. Жазуучу Т.Шайдуллаева ошол мезгилдеги өзү туулуп, жашап-өнгөн аймактын адамдарынын турмушун, алардын жан дүйнөсүн, кулк-мүнөзүн ачуу менен бирге ошол аймакка таандык биз билип-билбеген көп көйгөйлөрүн да ача алды. Анын калеминен жаралган алгачкы аңгемелеринен тартып күнү кечээ жазылган чыгармасына чейин баам салган адам биринчи кезекте ошол чөлкөмгө мүнөздүү жашоо-турмушту, аны менен бирге эле андагы чечүүнү талап кылып келген көйгөйлүү жагдайлардын жок эмес экенинен кабардар болот. Андай көйгөйлөр биздин бардык эле айылдарда болушу мүмкүн, бирок биз аларга майда нерсе катары карап, чоң маани бербейбиз. “Курулат турмуш майдадан, байкабайт аны майда адам” деп атактуу акыныбыз Райкан айтып кеткендей, бүгүнкү кыргыз айыл адамдары дагы эле болсо дал ошол түшүнүктө жашап келатканыбыз жөнүндө жазуучу Т.Шайдуллаева да өз чыгармалары менен чоң коңгуроону ошол XX кылымдын 80-жылдарынан бери кагып келет. Анын соңку мезгилде жазылып, жарык көргөн аңгемелер жыйнагы (“Балакана”) да дал ошол айыл адамдарынын жашоо-турмуш жагдайларына арналып, аны жазуучу катары Т.Шайдуллаева кылдат байкап, аны жалпы коомчулуктун кароосуна, кабылдоосуна коюп олтурушу жөнүндө академик О.Ибраимов өз пикирин мындайча билдирген жайы бар: “Дароо эле ток этээр сөздү айта кетейин: Т.Шайдуллаеванын бул китеби – учур адабиятындагы жаңы сөз, керек болсо көркөм ачылыш деп бааласам эч бир аша чаппайм. К.Жусубалиев, М.Гапаровдон кийин өлкөбүздүн, айрыкча күнөстүү түштүк жергесинин адамдары (классика катары таанылып калган “Күнөстүү арал” повестин эстеңиз), алардын кулк-мүнөзү тууралуу жазылган чыгармалар өтө сейрек эле. Ал эми Топчугүлдүн жакшы көргөн жанры -аңгемелерди А.Саспаев менен Орозбек Айтымбетовдон кийин андан ары уланткан чыныгы чеберлер чынында да чукак болчу. Т.Шайдуллаева – прозаик ушул тараптан алып караганда жазуучу катары өтө зор иш, абдан керектүү жана кылдат иш жасаптыр. “Гилемчи”, “Келин таш”, “Кадакчы”, “Намазшам гүл”, “Орунча” сыяктуу аңгемелер кыргыз новеллистикасындагы бараандуу орунду ээлей турган, ары чебер, ары кызыктуу, ары стилдик жактан эч ким менен чаташтырбай турган, деле дүйнөлүк аңгемечиликтеги Чеховдон, андан соң Василий Шукшинден калган мыкты традицияларды уланткан жетик чыгармалар деп айтаар элем” [2, 5-6.].

Ырас, анын калеминен жаралган жогорудагы аталыштагы чыгармалары өз-өзүнчө чоң жүктү аркалап турат. Биз аларды жалпы жонунан эле “түштүк темасы, ошол аймак жыттанат” деп ооз толтура сөз кыла беребиз. Бирок алардын ар биринде тунуп жаткан

түбүндөгү тундурмасы жөнүндө жете түшүндүрүп айтпайбыз. Мисалы, анын “Гилемчи” [3, 10-19-бб.] аңгемеси жөнүндө сөз болгондо көпчүлүк окурмандар аны Баткен, Лейлек аймагына гана мүнөздүү килем токуу чеберчилиги жөнүндө сөз болот деп түшүнүп, анын ары жагында эмне көйгөй жатат, ал жөнүндө тийиштүү деңгээлде сөз болбойт. Жазуучу Т.Шайдуллаева мына ушул мүчүлүштүктү кылдат байкап, аны жалпы дүйнөлүк аренага чыгарып, ал маселени ошол деңгээлден чечүү зарылчылыгы бар экенин көтөрөт. Турду килемчинин соңку тагдыры ар бир кыргыз адамын ойлонтпой койбойт. Бирок буга тийиштүү жетекчилер көңүл бурбай, ал токуган килемдердин ордуна эми атайын станокто токулган килемдер өтүмдүү болуп жатканы, Баткен аймагына гана таандык болуп келген килемчилик, өрмөкчүлүк өнөр азыркы кыргыз адамдарынын көңүл борборунан чыгып баратышы жазуучу жана катардагы баткендик аял катары Т.Шайдуллаеваны да түйшөлтпөй коймок эмес эле.

Жогоруда аталган аңгемеде ошол Турду килемчинин пайдаланып келген кайчысы, башка да буюмдары ар бири өзүнө гана таандык өзгөчөлүккө ээ болгон кайталангыс таберик экенин азыркы муун, бардык деңгээлдеги жетекчилер, көпчүлүк эл бул маселелерге кызыкпай, Турду килемчинин тубаса чеберчилиги, жеке өзгөчөлүгү жөнүндө такыр оозго алынбай, эскерилбей калышы - эң башкы көйгөй экени да чындык. “Гилемин токутам дегендер анын кайсы даамды жакшы көрөрүн, чайдын кандайын ичээринен өйдө алдын ала даярдап коюшат. Турду гилем токуп аткан маалында тамакты чүйгүндөп ичип, айтканы айткан, дегени деген болуп, бөтөнчө бир камкордукка бөлөнүп калчу. Кимиси болсо анын ден соолугун, амандыгын тилеп, көзүн карап турушчу. Гилемчи жалгыз бой болгондуктан колун үйүндөгү чарба ишине байлабас үчүн анын тамаркасын сугарышып, эгин-тегинин, мал-салын да карап жиберешет эле” [4, 12-13-бб.]. Мындан көрүнүп тургандай эмгек адамы, өзгөчө элдик уз-чебер аялдын жасаган иши убактылуу гана т.а, ошол жасап жаткан ишин бүткөнчө эле сыйлуу болуп, баркталып келип, ошол токуп жаткан килемин бүтөр замат андай кадыр-сыйдан ошол замат кол жуурун автор өтө билгичтик менен көрсөтүп бере алган. Демек, ошол өткөн совет мезгилинде Адамга, өзгөчө колунан иш келген адамга болгон мамиле да бирдей болбой, ал адам ал-күчкө ээ болуп турган чакта гана сыйга ээ болуп, ал эми карып же ооруп калган учурда ал адамга баштагыдай деңгээлде көңүл бурулбай калганын жазуучу эң башкы көйгөй катары көрсөтөт. Аны автор өзүнүн аталган чыгармасынын төмөнкү жерлеринде да баса белгилейт: “Турду өзү токуп аткан гилем үстүндө өзүн хан, бек сезген учуру көп болгон. Бирок гилем бүтүп, эриштен кыркылып, үйгө кирди дегенче бүтү гилемчи эми өзү токуган гилем үстүнө эзели отурбай калат, жок, тагыраагы аны отургузушпайт. Гилем үстүнө үй ээсинин өзгөчө сый, жакын адамдары гана

отурат. Турду айылдагылардын көп гилемин токуду, өмүр бою токуду. Бирок бир ирээт да ошол өзү токуган гилемде конок катары төрдө отуруп чай ичпеди, жок, тагыраагы ага сыйлуу чай беришпеди”. Ушунун өзүнөн эле өткөн социализм жөнөкөй эмгек адамдарына кандай мамиле жасап келгенин ажыратып билүүгө болоруна күбөбүз. Мындай улуттук өнөрдү өнүктүрүп, кастарлап келе жаткан адамдарга да мамлекет атайын көңүл буруп, өз кароосуна алып, алардын өнөрүнө өзгөчө кам көрүүсү зарыл эле. Ошондой улуу өнөрдү аркалап, аларды муундан муунга мурас кылып өткөрүп, өнүктүрүп келген адамдар бааланбай, эң жөнөкөй кадыр-сыйга татыбай калган соң, бул өнөрдүн да күнү бүтүп, элибиз тубаса, табигый шык-жөндөмдөн кол жууп, баягы эле жасалма, бир өңчөй технологияга жапырт өтүп кеткенибизге автор катуу кабатыр болот, аны жалпы элдин кароосуна, көңүл буруусуна, элдик талкууга алып чыгат. Анын далили – биздин колубузда турган жазуучунун ажайып көркөмдүктө (китептин сырткы жасалгасы эмес, ички маани-мазмуну жөнүндө сөз болууда) иштелген прозалык жыйнактары буга күбө десек болот.

Жазуучу Т.Шайдуллаева өлкөбүздүн эгемендүүлүккө ээ болгон мезгилиндеги айрым өзгөрүүлөрдүн жүрүшүн ушул эле “Гилемчи” аңгемесинде да айтып өтөт: “Базардан кайтып келген гилемчи көп нерседен түңүлдү, гилем баркын билбеген айылдаштарынан, бутунда араң турган өзүнөн, өтпөй калган бычак, кайчысынан, көптөн бери кабарлашпаган кыздарынан..., баарынан, баарынан түңүлдү. Бир убакта айылда бардык үйдө изи калганына Турду көкүрөгү сыймыкка толуп жүрчү, көп айылдаштарынын ажатын ачканына ичинен кудундап алчу. Гилемчилик оор ишинен арттырып алган дартынан азап чеккенде да ушуларды ойлоп каниет кылар эле. Эми баары көз алдында астын-үстүн түшүп, Турдунун дартын күчөттү, дарманын алды”.

Чын эле ал мезгил ошондой оор жылдар болду. Базар экономикасы деген түшүнүктөн ырым кабары жок кыргыз эли кыйналды. Ошондой башаламан жашоо-турмуш адамдарды да ар кандай абалга дуушар кылды. Мурдагы аярлуу түшүнүктөр, айрыкча улуттук нарк-насил өзүнүн баштагы абалынан айнып, башталган демократиялык түшүнүктөр айыл адамдарын ар кандай кулк-мүнөз, жүрүм-турум күтүүгө мажбур кылды. Айрымдары ушуну эле күтүп тургансып, “өзүн өзү билип, өтүгүн төрүнө илип” алды. Эң башкысы, бул чыгармада айтылгандай, элдеги эзелки баалуу өнөрлөр өз баасын, кадыр-баркын кетирип, анын ордуна “самопал” деген түшүнүк менен катар жеңил, сапатсыз буюм-тайымдар көбөйдү. Эл ошолорго азгырылып, мурунку элдик нарк, барктуу баа-өлчөм ошолорго орун бошотуп чыга берген чак болчу.

Жазуучу Т.Шайдуллаева ошол эки доордун айырмачылыгын өзү жашап, бой жеткен түштүк жергесиндеги эң аздектүү өнөр болгон гилемчилик жана ошондогу Турду

гилемчинин кийинки эгемендик келип, базар мамилесинин, жаңы жашоо-турмуштун айыл адамдарынын аң-сезимине тийгизген таасирин таасын ачып берүүгө жетишкен. Жогоруда биз мисал катары көрсөткөн финалдык жыйынтык менен чыгарма бүтүш керек эле. Бирок автор аны ошол турушунда калтырып, ошол абалда койбостон анын аягын кандайдыр бир деңгээлде оптимисттик маанайда бүтүргүсү келгени байкалып турат.

Чыгарманын аягы: “Арадан жылдар өттү. Төр жайнаган “магазин” гилемдер кирдеп, бир жуугандан кийин түйдөктөлүп, түгү катып калдырап, жылуулугу, жумшактыгы жоголду. Жеңил, жасалма жиптен токулган кооз гилемдин өмүрү да кыска болду. Эл баягы эле кол гилемди эңсеп, гилемчилерди, гилем кайчы, гилем бычактарды издеп, гилемдер кайрадан токула баштады. Эми гилемдин баасы да, гилемчилерге берилчү кол акы да көтөрүлдү. Чет элдиктер алыскы Мөлтүр-Булакка келип, алакандай гилемдерди долларга сатып алып, гилемчилер болсо дүйнө кыдырып, көргөзмөлөргө каттап, гилемчилик чоң бизнеске айланды. Кайран Турду гилемчи ушул доорду көрсө, сүрсө болот эле, жетишпеди”, - деген жыйынтык менен бүтөт.

Бул жыйынтык бизди дагы кошумча ойлорго жетелейт. Анткени жазуучу айткандай азыркы күндө кыргыз адамдары мурункудай кол эмгеги менен бүтүүчү сапаттуу иштерден качып, жалаң эле жеңил жашоого умтулуп, эч ким ашыкча мээнет кылууну, жанды кыйноону каалабай калды. Ошол эле Баткен, Лейлек килемдери эл оозунда өзүнчө аңыз кепке айланып келгени чын экенине карабастан азыркы ошол аймактын кыз-келиндери мурунку апа, чоң энелериндей өрмөк согуп, килем токуу, таар, ат жабуу согуу деген элдик узчулуктун бийик үлгүсүн айгинелеген кол эмгеги азыр баягыдай бааланбай калды го деген күдүк ойду жаратат. Демек, аталган чыгарманын аягы жогоруда биз белгилеген жерден эле бүтүш керек эле. Бирок ага карабастан жазуучу аяккы бөлүктү кошумча катары киргизген. Бул тыянак-бүтүм менен азыркы окурмандар макул болобу, бул да күмөндүү маанай жаратат. Анткени күн өткөн сайын кыргыз турмушуна соңку жаңы технология, жашоо үлгүсү тереңдеп бараткан учурда бул жыйынтык менен азыркы окурмандар (чын эле алар азыр болсо) оңойлук менен келишпейт го деген ой жаралат. Албетте, бул биздин жеке пикир. Чын эле жогоруда көрсөтүлгөн айыл аймактарында мурункудай эле колго килем согуу иши кайрадан жанданып, ал элдик улуу өнөр элибиздин энчисине кайтарылган болсо, анда бул биздин элдин улуттук жеңиши десек болот. Мындай ийгиликти камсыз кылууда жазуучу Т.Шайдуллаева сыяктуу кыргыз калемгер аял жазуучуларынын чыгармачылык үлүшү да эске алынышы табигый зарылдык болду.

“Топчугүл Шайдуллаеванын аңгемелери турмуш чындыгынан жаралып, күнүмдүк жашоо аркылуу карапайым элдин жашоо палитрасы ар тарабынан ачылып, окуялар өзгөчө

аяр мамилени, кылдат түшүнүүнү жана чечмелөөнү талап кылат, жөнөкөй окурманды ойлондура алат, аңгеменин финалы да өзгөчө аяктайт. Жазуучунун аңгемелериндеги каармандар – кыргыз турмушунун жазылбаган эрежелерин, жашоо түшүнүгүн, кыргыз аялдарынын жан дүйнөсүн, дүйнө кабылдоосун көрсөткөн типтүү каармандар” [5, 153-б.] экенин адабиятчы Н.Казакова да таасын белгилейт.

Жазуучу Т.Шайдуллаеванын калеминен жаралган дагы бир аңгемесине кайрылсак, ал “Кадакчы” [6, 20-30-бб.] деп аталат. Мындагы көтөрүлгөн маселе – *үй-бүлө турмушу жана жан дүйнө* көйгөйү. Айрымдар бул аңгемедеги көтөрүлгөн маселени адаттагыдай эле аял-эркек жеке мамилелерине же бизге көнүмүш болуп калган сүйүү сезимине байланыштырышы мүмкүн. Чыгарманы кылдат көңүл коюп окуган окурман андан жалындаган сүйүү илебін эмес аялдын жашоо тагдырына жасаган чечкиндүү кадамын, жүрөк талабын биринчи планга койгонуна күбө болот. Демек, күнүмдүк жашоо турмушунан чыныгы адамдык мамилени, жан дүйнө мээримин сезбеген аялзатынын чечкиндүү кадамы бул чыгарманын ички өзөгүн түзөт. Автор азыркы кыргыз үй-бүлөлөрүнүн ажырашуусу, ар кандай чыр-чатактардын себепкери - ичкилик экенин да жокко чыгарбайт. Бирок андан да жогору турган жагдай - адамдын *ички жан дүйнөсү, моралдык-нравалык тазалыгы* экенин жазуучу ушул аңгемесинде да көрсөтө алган. Чыгарманын башкы каарманы - бир көзү азис келин Калбүбү. Аны өзү жашаган айыл адамдары жакшы таанышат. Эч кимге жамандыгы жок, ыйбалуу келиндин жолдошу бир мекемеде эсепчи болуп иштей тургандыгы учкай айтылганы болбосо, ал жөнүндө кеңири чечилип маалымат бербейт. Бир гана белгилүү жагы - ал дайым кечинде ичип келет да болгон ачуусун үйүндөгү идиш-аяктан чыгарат. Ага көнгөн аялы Калбүбү дайым кечинде үйүндөгү идиш-аякты күйөөсүнөн жашырып, катып коюуга көнгөн. Кээде катууга жетишпей калган учурларында үйдөгү пиала-чайнек жөн жеринен “курмандыкка” чалынып, “шейит” кетет. Ага аял катары Калбүбү кейип-кепчийт, бирок күйөөсүнүн бул адатын канча мезгил өтсө да койдуралбай келет. Мунун себебин Калбүбү күйөөсүнүн ишиндеги жагдай-шартка байланыштуу деп билет. Жашоонун мындай ритми буларда көнүмүш адатка айланганына көп мезгил болсо да, буга бул үйдөгү эрди-катын чечкиндүү кадамга барып, чекит кое алышпайт. Ошондой жашоо билинбей айга, андан чубалган жылдарга уланып келатат. Айылга жылына бир же кээде эки жолу шаар жактан ак топу кийген адам кичинекей эшек арабасына азыноолак эмгек шаймандарын салып келип, айылдын сынган форфор идиш-аягын атайын чаптагыч каражаттары менен кадап, жамап-жаскап кетчү. Бул айылдын эли да бул адамды “кадакчы” атаса, айрымдары “уста аке” деп кайрылып, сыртынан өң тааныш болуп калышкан. Аты-жөнү белгисиз бул кадакчы да

айылдын эркектерин “тага”, аялдарын “аже” деп кайрылчу. Кадакчы келген сайын ири алды Калбүбү баштыктарга шыкай салынган сынган пиала-чайнектери менен тосуп алчу да, тамак ичерге бүтүн идиш-аягы калбай калганын айтып, биринчилерден болуп кезекке туруп, ошол сынык идиш-аягын кабатып алчу. Буга айыл эли да көнүп бүткөндүктөн Калбүбүдөн эч ким кезек талашып, ага атаандашчу эмес. Быйыл да адатынча баягы кадакчы келип, сынган идиш-аякты кадап, оңдой баштады. Дагы эле баягыдай баштык толгон сынык идиш-аягы менен Калбүбү аны башкача маанайда тосуп алды. Өздөрүнүн бүтүн идиш-аягы акырына чыгып, чай ичээрге пиала-чайнеги калбаганын айтып, бир чети даттангандай, бир чети суранып, жалбаргандай абалда кадакчынын мандайында олтурду. Жоолукка оролгон идиштердин сыныгын өтө чебердик менен колуна алып, аларды акырындык менен ирээттеп карай баштады. Буга чейин көрүп жүргөн келиндин майып көзүн карабоого көп аракет кылса да анын жалгыз соо көзү менен көзү урунуп, тиктеше калган сайын ортодо бир белгисиз ылым саноо сезими пайда болуп, бири-бирине жан тартуу, аёо орун алып баратты. Калбүбү кадакчынын ар бир кыймылына көңүл буруп, анын азыркы олтурган абалы мусапыр дегидей көрүнүштү элестетерин сезип-туйду. Күн ысып, кадакчынын суусаганын билген Калбүбү ал олтурган жерге эле от жагып, кара чайнекке алгач ирээт чай кайнатты. Кийин айыл арасында Калбүбүнүн бул жоругу кадыресе көнүмүш ишке айланып, аны айыл адамдары соопчулук иш катары кабылдап жүрдү. Бул иш-аракет Калбүбүнүн күйөөсүнө да ошол замат эле угулган. Ал адатынча анын эсесин үйдөгү идиш-аяктан чыгарып турду.

Айыл эли кадакчынын бир түндө эле көздөн кайым болгонун айтып калышты. Калбүбү да айтылган сөзгө ишенип-ишенбей кадакчы баш баанек кылчу жайга эрте менен келсе, баягы чакан эшек араба ээси менен бул жерден чыгып кеткенин арабанын жаңы изи айгинелеп турду. Көп өтпөй Калбүбү да бул айылдан жок болду. Айыл адамдары Калбүбүнү коңшу айылда жаңы төрөгөн кызыныкына кетиптир десе, айрымдары аны баягы кадакчысын издеп кетиптир дешип, ар кимиси ар кандай айтып жүрүштү деп чыгарма аяктайт. Жогоруда белгилегендей, бул чыгармада Калбүбүнүн жеке жашоо-турмушу психологиялык аспектиде кылдат ачылган. Жазуучу бул эки адамдын (Кадакчы менен Калбүбү) ички жан дүйнөсүн жогорку чеберчиликте ачып берген. Мында ички сүйүү сезими бар, бирок ал биз күткөндөй сыртка чыгып, шарактап кайнап кетпейт. Ал көмүскө абалда тутанып, дал ошондой эле шартта ал кадакчы менен Калбүбүнүн ортосунда өтө сабырдуулук менен ишке ашат. Бул экөөнүн жаш курагы да ошондой кадамдарды талап кылганы чыгармадан көрүнүп турат. Окурмандар үчүн табышмактуу суроолор бул чыгармада аз эмес экенин эске алганда, ошол суроолордун баарына жазуучу өтө кылдаттык менен жооп таап, ошондой ыңгайсыз абалдардан автор оңой эле бошонуп чыгып жатканын

байкайбыз. Анткени жазуучу өзү сүрөттөп жаткан турмуш көрүнүшү, башкы каармандарынын жеке тагдырлары буга жакындан тааныш болгону үчүн аларды башкаларга түшүндүрүү, айрым суроолоруна ылайыктуу жооп узатуу жазуучу үчүн анчалык кыйын эмес экенин көрөбүз. Айталы, Калбүбүнүн күйөөсү эмне үчүн ичиндеги бугун мас болуп келип анын өзүнөн эмес, үйдөгү идиш-аяктан чыгарат? Адатта, үйүнө мас болуп келген эркек башкалардан чыгарчу жинин көп учурда өзүнүн үйдө олтурган аялынан чыгарчу эле да. Ал эми мында такыр башка көрүнүш орун алганы кимди да болсо кызыктырбай койбойт. Чыгармадагы башкы каармандардын ортосундагы негизги конфликттин ушундай ыкмада ишке ашып, аягы биз үчүн жаңыча финалда аякташы да бул чыгарманын жеке өзүнө гана таандык өзгөчөлүгүнөн кабар бербейби?

Мындагы психологиялык кубулуштар да автор тарабынан ыктуу абалда ачылып, түшүндүрүлөт. Аны биз Калбүбүнүн жоолукка түйүлгөн идиштердин сыныктарынан, т.а., алардын көлөмүнөн, аз же көп экендигинен ажыратып билүүгө болорун эң алгач кадакчы байкап, ал ошого байланыштуу Калбүбүгө мамиле жасай турганын акырындык менен билебиз. Айталы, айылдагы башка адамдардын идиштеринин сыныктары ирик-ирик болуп, көп күч жумшалбай сынганынан улам алар өтө майдаланбай, колго алымдуу жана оңой кадаларын эске алган кадакчы ошол идиштин сыныктарынан эле бул үй-бүлөдөгү жашоо-турмуштун ал-абалын, болуучу турмуш кубулуштарынын мүнөзүн оңой эле баамдап билчү. Ошондон улам такай майдаланып, күкүмгө айланган идиштин сыныктарынан эле Калбүбүнүн үйүндө өкүм сүрүп туруучу турмуштук кырдаалды кадакчы көптөн бери боолголоп билип, үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири-бирине болгон мамилелерин да жаземдебей сезип келген. Ачууланып же атайын күч менен сынган идиш майдаланып, көп бөлүктөргө ажырап кетерин билген кадакчы ошол эле учурда очок ээси Калбүбүнүн жан дүйнөсүнүн ички абалы да ошол идиштердин сыныгындай болуп быркырап, майдаланып кетип жатышы да өзүнчө символикалык мааниге ээ десек болот. Ошол Калбүбүнүн бырын-чырыны чыгып, майдаланып, жок болуп бараткан ички аялуу сезимдерин сактап калуу, аларды жамап-жаскап кайрадан ишке салуу, пайдалануу бир гана уста-кадакчынын колунан келерин да Калбүбүбү кийинчерээк ачык түшүндү. Устанын ар бир кыймылына көз салып, кайсыл идишти кандай эпчилдик менен кадаарын көрүп-билип, ошондон улам кадакчы аларды кандай абалда кадап, жансыз идишке кантип жан салып, аларды “тирилтерине” өз көзү менен күбө болуп, телмире тиктеп олтурар эле. Ал эми кадакчы да Калбүбү жөнүндө ойлонбой коюшу мүмкүн эмес болчу: “Эми чыныларды бүтөөгө киришкен кадакчынын ой-санаасында дагы эле Калбүбү турду. Аялдын арып чарчап, сабылып олтурган ушул акыбалы аны ар кандай божомолго түрттү. Азыр эле сүйүнүп, заматта муңайым тарта

түшкөн жүзүнө уурдана карап алды. “Чыны-чайнектерди ыргыта чаап сындырган эркек зайыбына кол көтөрбөйт бекен?”. “Чырайлуу, бакыраң көзүнүн бирин эмне кылып жоготуп алды экен, же тубаса ушундайбы? Постектин жыртыгындай кичине болсо да жараткан буга эки көз берсе эмне... Мынча неге сабыры суз?” Аялдын чыныларын тезирээк жамап берип, жүзүндөгү кубанычты кайра көргүсү келди” [7, 24-25-бб.]. Жазуучу бул эки каарманынын бири-бирине болгон мамилелеринин бир нукка түшүшү, бирин-бири жаңылбай түшүнүшү да чыгармада ишенимдүү мүнөздө ачылып берилген. Алгач Калбүбүнүн жогорудагыдай аянычтуу, башкалардан айбыгып, корунган абалын автор төмөнкүдөй турмуштук жагдай менен түшүндүрөт: “Кадакчынын колдорунун кыймылын көз албай тиктеп отурган аял ушу отурушунда өзү да жерде чачылып жаткан сынык идиштерге окшош эле, жашырганда не, идиштери сынган сайын кошо сына берип, ал да эбак бүлүнүп бүткөн. Эсинде, күйөөсү жуулуп, текчеде тизилип турган апаппак чыныларды бар күчү менен көтөрө чапканын алгачкы ирет көргөн күн. Анда турмушка чыкканына ай айлана элек болчу. Эшиктен жаңы кирген эри бир нерсеге катуу ачуусу келген. Ошондо дубалга тобу менен барып урунган пиялалар шараптап сынып кеткенде “селт” эте катуу чочуган. Быркырап чачылган идиштерди көрүп коркуп, саамга селейе түшкөн. Анан кечке дейре муун-жүүнү калчылдаганы басылган эмес. Баарын өзүнө алды. “Болду-болбоду күйөөсү мунун бир көздүү ырайын тиктегенден тажап кетти го?” Калбүбүнүн жалгыз көзүнөн мөлтүлдөп жаш куюлду” [8, 25-б.]. Мына ушул келтирилген мисалдан дайын болгондой, Калбүбүнүн ички жан дүйнөсү дал ушундай турмуштук жагдайлардан улам жогоркудай абалга келип, чыныгы адамдык жана аялдык жашоонун даамын татып, анын маңызын чын дилинен сезген эмес. Калбүбүнүн күйөөсүнүн ага кол көтөрбөй аяр мамиле жасоосу анын ага карата болгон боорукердик мамилеси катары эмес, ал тескерисинче, ага жасалган ички протест экенин акыры Калбүбү түшүндү. Демек, анын акыры кадакчынын артынан кетиши – ал эртеңки өз тагдырын өзү чечүүгө карай бет алышы экенин чыгарманы окуган окурман түшүнөт. Ошол эле учурда жазуучу Т.Шайдуллаева айыл жергесинде аялдарга карата болгон мамиле дагы эле болсо мурункудай ага үстөмдүк кылуу абалында, ал эми аялдар “эл эмне дейт”, “эл укса же билсе уят болот” деген түшүнүктө кээ бир эреже-тартипти ушул күнгө дейре карманып келе жатканын көрсөтөт. Болбосо, бирин-бири жактырбаган адамдар да үй-бүлө куруп, бала-чакалуу болуп өмүр кечирип келгенин турмуш өзү далилдеп келди. Ал эми сүйүү, жан дүйнөнүн гармониялуу абалга келип, бири-бирине чыныгы түгөй болуп жашап өткөн үй-бүлөлөр илгерки жоокерчилик жана көчмөн турмушта саналуу эле болгонун да моюндоого туура келет. Бул бир четинен ошол убактагы кыргыз аялынын ыймандуулугун, нарк-насилдүүлүгүн, кайраттуулугун сактап келгендигин да айгинелеп тургансыйт.

Корутунду. Ал эми жазуучунун жогоруда биз сөз кылган эки аңгемесинен эле аны соңку кыргыз турмушунун мисалында эмне көйгөй катары ойлонот жана аны орундатуунун жолдорун эмнеден көрөт деген суроо жаралат. Албетте, биз бул орчундуу суроолорго жазуучунун аталган чыгармаларынан ылайыктуу жоопторду алабыз. Анын чыгармаларынын башкы идеясы - *Адам жана заман* маселесине бекем чырмалышкан. Ал кыргыз аялы катары айыл турмушу жана андагы аялдардын тагдыры, ал адамдык тагдырларга кыргыз коому жана бийлиги талаптагыдай деңгээлде көңүл бурбай келгени, карапайым айыл адамдарында чыныгы адамдык ыйман жана парасат күнү бүгүнкүдөй жашап келатканын, бирок ага соңку айрым адамдар такыр тескери көз карашта экенин автор өзүнүн чыгармаларында тажабай айтып жана жазып келаткандыгы менен ал башкалардан айырмаланат. Анан калса, ошол алыскы айылдарда улуттук баалуулук катары баркталып, сакталуучу элдик өнөр жана ага байланышкан улуу түшүнүктөр күн санап жоголуп баратышы да авторду көптөн көп түйшөлтөт жана терең кабатырлантат. Азыркы ааламдашуу заманында кыргыз калкы өзүнө таандык көркөм-эстетикалык баалуулуктарын сактап калабы же алар гилемчидей болуп эч кимге керексиз абалда жок болобу деген коркунуч бүгүнкү кыргыз адамдарынын жан дүйнөсүндө жашайбы же жокпу, жазуучуну дал ушул маселе ойлонот. Мындай көйгөй жараткан маселелер кыргыз коомунда соңку мезгилде аз санда эмес экенин эске алсак, анда жазуучу Т.Шайдуллаева жараткан чыгармалар ошол маселелерди жеринде чечүүгө бирден бир башкы көмөкчү болуп берерин айтпасак да азыркы окурмандар өздөрү жакшы түшүнүп калды. Ага далил катары анын калеминен жаралган “Кызыл өрүк”, “Жан азык”, “Кадакчы”, “Балакана” баш болгон жана башка прозалык жыйнактарын айтсак болот. Кыргыз Республикасынын эл жазуучусу Т.Шайдуллаева дал ушул китептери менен элибизге белгилүү болду десек аша чапкандык болбос.

Адабияттар:

1. Шайдуллаева Т. Адамдар эле оңолсо, мамлекет да оңолот / Т. Шайдуллаева // Кыргыз Туусу. – 21.01.2011. – С. 6-7
2. Ибраимов О. Биздин замандын кишилері же Т.Шайдуллаеванын прозадагы лирикасы / О. Ибраимов. – Китепте: Шайдуллаева Т. Балакана. Аңгемелер. Бишкек: “Турар”, 2022. С. – 3-8
3. Шайдуллаева Т. Гилемчи / Т. Шайдуллаева. – Китепте: Шайдуллаева Т. Балакана. Аңгемелер. Бишкек: “Турар”, 2022. С. 10-19
4. Шайдуллаева Т. Гилемчи / Т. Шайдуллаева. – Китепте: Шайдуллаева Т. Балакана. Аңгемелер. Бишкек: “Турар”, 2022. С. 12-13
5. Казакова Н. Т. Шайдуллаеванын аңгемелериндегі түштүк колорити жана көркөм метаморфоза / Н. Казакова // Ала Тоо. Б., 2022. – №5. – С. 153
6. Шайдуллаева Т. Кадакчы / Т. Шайдуллаева. Аңгеме. Китепте: Шайдуллаева Т. Балакана. Аңгемелер. Бишкек, “Турар”: 2022. – С. 20-30
7. Шайдуллаева Т. Кадакчы / Т. Шайдуллаева. Аңгеме. Китепте: Шайдуллаева Т. Балакана. Аңгемелер. Бишкек, “Турар”, 2022. – С. 24-25
8. Шайдуллаева Т. Кадакчы / Т. Шайдуллаева. Аңгеме. Китепте: Шайдуллаева Т. Балакана. Аңгемелер. Бишкек, “Турар”, 2022. – С. 25